

УДК 323.1

ББК 66.5

**«...ШОК СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ ЩЕ МУСИТЬ
ПЕРЕЖИТИ»**

(роздуми над українським виданням праці Норберта Еліаса «Про німців» – переможця конкурсу «100 німецьких книг – 100 buch.in.ua»)

І. С. Монолатій

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76025, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел.+380 (342) 59-61-46; e-mail: iwan.monolatiij@gmail.com*

«Відтворювати минуле в історичному плані – не означає пізнавати його таким, яким воно, властиво, і було. Це означає підкорити собі спогад, тільки-но він зблисне у хвилину небезпеки», – зауважував свого часу німецький філософ культури, критик і публіцист В. Беньямін [1, с.41]. Натомість ще один видатний німецький філософ і соціолог Н. Еліас десь півстоліття по тому стверджував, що «...проблематика минулого важлива. Вона з багатьох точок зору ще зовсім не вирішена. ... Нині ... постають нові завдання, для яких не існує жодних паралелей у минулому» [3, с.22].

Те, що сучасні соціальні науки в Україні і далі відчують «голод» на якісний друкований продукт західної науки, говорити зайве. Тому спорадичні появи окремих видань – перекладів українською мовою давно відомих у світі «класичних» праць з обшарів історії, політології, соціології чи культурології – факти, які не можуть не радувати. Тим паче, що йдеться про ґрунтовні і багатопланові роботи таких визнаних авторитетів, як Б. Андерсона, Е. Гобсбаума чи ж Е. Д. Сміта.

Однак, якщо в «українському» випадку йдеться про, як правило, перше знайомство з авторськими текстами, то для західних колег ці роботи вже давно стали експериментальними майданчиками подальших доведень/спростувань поступу «їхньої» соціогуманітаристики – від усної історії до політичної антропології і т.д. [5, с.7-14].

Тому ж таки нове видання, яке поповнило невеличку на сьогодні полицю «класичних» перекладних видань українською, має усі підстави стати настільною книжкою для політологів, соціологів та, звісно, істориків. Йдеться про переклад збірки вибраних текстів видатного німецького вченого Норберта Еліаса (1897-1990) з узагальнюючою назвою «Про німців» [3]. А що її автор – не лише визнаний авторитет соціологічної науки, але її безпосередній творець, то зрозумілим є визнання автора про те, що «...за опублікованим тут дослідженням стоїть свідок, який маже 90 років відчував на собі плин подій» [3, с.5].

Свідченням цього стало створення у 1980-х рр. школи послідовників вченого – т.зв. «фігураційної соціологічної школи» або «соціології процесу» (*process sociology*). У понад 400-сторінковому виданні йдеться, якщо коротко, про специфічну німецьку традицію, яка уможливила вибух варварства у нації Гете, Канта і Шіллера. З огляду на це, авторські тексти зосереджені, головним чином, на процесах німецького державотворення і формуванні соціальної структури особистості як індивіда в різних історичних епохах – вільгельмівському суспільстві, Веймарській республіці, гітлерівській державі та федеративній республіці. То ж прикро, що в українському виданні назва цього поважного дослідження скоротилася до узагальненої «Про німців». Якщо ж бути точним, то його авторська назва така: «Студії про німців. Боротьба за владу та розвиток національного руху в XIX і XX століттях» [див.: 3, с.2]. Мабуть, нашим видавцям хотілося дати книзі коротку і лаконічну назву, що, переконаний, тільки дезорієнтує і науковця, і пересічного читача.

Оскільки у рецензованій праці Н. Еліас докладно веде мову про цивілізаційні процеси і про владні стосунки різних груп усередині німецького суспільства, його головне завдання – дослідження розвитку національного руху (*Habitusentwicklung*) німців. Останній, за визначенням вченого, й уможливив в часи Гітлера їхнє «сповзання в бік децивілізації» [3, с.5] і пов'язав цей розвиток з тривким процесом утворення німецької держави. Згідно із Еліасовою концепцією, студії над «біографіями» Німеччини XIX-XX ст. мають багатосюжетний вимір. Його ключовими трендами можемо назвати такі, на загал складні, словосполучення: «німецька національна віра», «німецький національний ідеалізм», «німецький національний патріотизм», «німецька реальна політика», «німецька національна гордість», «німецькі традиції» та інші.

Конструкція книжки побудована за проблемно-хронологічним принципом, а тому автор виразно сповідує принцип історизму, а вже потім «розбудовує» її за допомогою соціології, психології і філософії. Не менш важливим, а, подекуди, визначальним, є звертання до історії німецької культури та політичної історії, які трактуються Н. Еліасом як «екскурс у питання націоналізму» [3, с.119-166]. За нашими спостереженнями, із п'яти взаємопов'язаних розділів книги «найбільшими» є тексти про монополію держави на фізичне насильство та її порушення («Цивілізація і насильство» [3, с.167-289] і «Крах цивілізації» [3, с.293-385]), а «найменшим» – «Думки про Федеративну республіку» [3, с.389-413]. Така логіка зрозуміла, адже авторові йшлося, передусім, про скрупульозне вивчення «больових» точок німецького національного руху та укладання своєрідної антології боротьби за владу в Німеччині за різних типів політичних режимів.

Поза сумнівами, найголовніша тема книжки Н. Еліаса – взаємозалежність цивілізації і насильства, яку він демонструє через призму німецького суспільства. Чи не найперший аргумент вченого, чому саме

потрібно досліджувати жертви історії – ситуація, коли «...згадка про те, яким чином сучасна держава намагалась викоринити осоружну їй меншість, дедалі дужче й дужче зникала із свідомості людей» [3, с.294]. А що йдеться тут про злочини нацизму проти євреїв, у які «... люди не хотіли вірити, що такі речі можуть статися у високорозвинутому індустріальному суспільстві – в середовищі цивілізованих людей. Це була їхня фундаментальна дилема; це проблема соціологів» [3, с.294], то пересічні громадяни гітлерівської держави «... були схильні і суть націонал-соціалістичної системи віри, і особливо її дикий і крайній антисемітизм сприймати як пропаганду чи як *добре спланований засіб для єднання німецького народу* (курсив автора – І.М.), а не як глибоке релігійне переконання» [3, с.307].

Численні докази пошуку «спільного ідеалу» німцями за часів Гітлера підводять нас до відомого висновку німецького соціолога масової культури, теоретика кіно З. Кракауера, що «... їхній (німців. – І.М.) потяг до нацистів був суто емоційним – тверезо оцінити факти вони не бажали. Їхня капітуляція перед фашистами стала наслідком радше емоційних переживань, аніж оцінки правдивого стану речей» [4, с.15]. Таке «засліплення», на думку Н. Еліаса, яке призвело до застосування насильства, було особливо глибоким стосовно «чужих». В арсеналі засобів проти них – монополія держави на застосування фізичної сили, яка контролювалася німецьким урядом, репрезентувалася армією та поліцією як виконавчими органами [3, с.171]. Сюди додавалися й технічні й адміністративні допоміжні засоби, зокрема «відкриті» погроми і найбрутальніший спосіб убивства – вбивство у газових камерах [3, с.297-298].

Міркування вченого про спроби вигубити все єврейське населення у країнах під німецьким пануванням підтверджує тезу сучасної науки про рішучість вищого нацистського керівництва щодо використання небачених до того часу технологій убивства [2, с.81].

На маргінесах рецензованого тексту зауважмо принципову обставину: нові шляхи історичного й соціологічного мислення, репрезентовані Н. Еліасом, свідчать про наявність у середовищі німецьких інтелектуалів кризи і травми після жахів Другої світової війни, їхню персональну відповідальність за Голокост [5, с.219-227]. Приклад цього – виокремлення як осібно фактора західнонімецького тероризму – порівняння позапарламентської опозиції і терористів Веймарської та Боннської республік [3, с.225-289]. Це явище автор трактує як вияв соціального конфлікту поколінь: потреби у сенсі та боротьбі за владу між поколіннями; відмінності у переживаннях, ідеалах та моралі до- і повоевних поколінь; проблеми подовженої молодості вихідців із буржуазії; тероризм, національна гордість і цивілізаційне право нації. Ґрунтовним є й висновок про взаємозв'язок між національним почуттям, національним зразком поведінки і національною структурою совісті.

Кожна рецензія, зазвичай, завершується заувагами, побажаннями чи то рекомендаціями на кшталт «про що можна було б ще написати». У нашому випадку відмовимося від такого підходу, адже Еліасова книжка «Про німців» вже давно стала класичним прикладом того, як потрібно вивчати власний народ, навіть за наявності «непривабливих» загальнонаціональних подій, політичних фігур тощо.

Залишається щиро пожалкувати, що в сучасній Україні не знайдемо подібних чи аналогічних до Еліасового прикладу спроб комплексного дослідження проблеми загальнонаціонального «Я», історичного і національного мислення, тобто усього набору маркерів, які увиразнюють габітус українців, їхнє державне будівництво в історико-політологічній ретроспективі. А застереження про небезпеку самоізоляції та національного самозахоплення окремо взятого народу і його еліт, яке золоту ниткою проходить через Еліасову книжку «Про німців» – це ситуація, коли «... мислення раптово зупиниться в напруженому силовому полі, виникає шок, завдяки якому мислення викристалізується як монада» [1, с.48-49].

Виявляється, що такий шок сучасна українська нація ще мусить пережити, щоби по-справжньому перетворити власне минуле на майбутнє.

Література

1. Беньямін В. Вибране / Вальтер Беньямін; Пер. з нім. Ю.Рибачук, Н.Лозинська. – Львів: Літопис, 2002. – 214 с.
2. Гон М. Геноциди першої половини ХХ століття: порівняльний аналіз. Навчальний посібник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Максим Гон. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 180 с.
3. Еліас Н. Про німців / Норберт Еліас; Пер. з нім. О.Кислюка. – К.: Юніверс, 2010. – 432 с.
4. Кракауер З. Від Калігарі до Гітлера – психологічна історія німецького кіна / Зігфрід Кракауер; Пер. з нім. І.Андрущенко. – К.: Грані-Т, 2009. – 384 с.
5. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен; Пер. з нім. В.Кам'янець. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.